

יהונתן רוזנק איתכפיא ואיתגליא

כפייה וייסורים כמצע הכרחי להתפתחות וגילוי
בכתבי הראי"ה קוק*

מבוא – מצע רעיוני

ראשית כל, עוד בטרם נגע בתכני המאמר עצמו, עלינו להבין את המצע הרוחני עליו צומח רעיון מן הסוג עליו נרחיב את דבורינו. הבנת מגמתו הכללית ושורש רעיונותיו של הרב קוק תעזור לנו להכיל את חידושו בנושא שלפנינו במלא הקיפו ולהפנימו אל קרבנו.

א. קוים שבורים

רוח ההשכלה שפעמה ברחבי אירופה בשלהי המאה השבע-עשרה ובתחילת המאה השמונה-עשרה טמנה בחובה, בין השאר, אמות מידה חדשות ושוויוניות. אמות מידה אלו השפיעו ושינו את תנאי החיים במלא הקיפם: בתחום החברתי תרמה ההשכלה לשבירת מעמד האצולה ונתינת מקום שווה לכל נפש. התחום הדתי אף הוא הושפע רבות ממהפכה זו, ופתיחת שערי הספרות וההשכלה לכל דורש וכן החילון שמטו את הכפייתיות הבלתי מעורערת ביחס לאמת, מידיה של הכנסייה. התפיסות החדשות הרעידו את אמות הספין תחת תפיסת המעמדות ההיררכית – הקווית-אנכית, אשר שיעבדה, עד אז, את נתיניה לדפוסים מקובעים ומסרסים מהם סבלו בדרך-כלל פשוטי העם.

* מוקדש לבני אהובי בארי יוסף חיים נ"י. המאמר גובש תוך תקופה לא פשוטה שעברה על משפחתי ועלי, והוא נכתב מתוך הזדהות חווייתית עמוקה עם תוכן הכתובים ופחות מתוך עניין אינטלקטואלי. המאמר מוגש כשירת הלל והודיה לה' יתברך על כל הטוב שכבר עשה עמנו וכתפילה לעתיד בו נזכה לטעום, לעכל ולברר את מלא הטוב והחסד הגנוזים במעבי הקושי. אנו תפילה כי הכל יתהפך לטובה, לשכלול עמוק, לשמחה ולבריאות טובה בעז"ה. תודה לחברי עמרי שאשא שעזר לערוך את המאמר ועל עוד הרבה...

רוח זו הדהדה גם אל תוך מרחבי העולם היהודי, וכך, לצד מהפכת אדירים זו החלה התחדשות שורשית אף במחוזותינו, דומה, אך שונה לגמרי מחידוש ההשכלה: החסידות.

החסידות אימצה במובנים רבים את דפוסי החשיבה החדשים: את מודל המעמדות ההיררכי – הקווי-אנכי, הנזכר, ששלט הן בתחום החברתי והן בזה הדתי היא החליפה במודל שוויוני – מעגלי, שמנטרל את תפיסת המעמדות ההיררכית. הטוטאליות המעמדית, החדה והגסה ששררה בחברה היהודית דאז נשברה ברוח המהפכה החסידית, ועוצבה מחדש כמורכבות עדינה בעלת אמות מידה חדשות. שינויים חברתיים אלו חלחלו והאירו באור חדש את התפיסה התיאולוגית היהודית לכל פרטיה: מושגי טוב ורע, אופן תפיסת הא-ל, וכפועל יוצא, את דרכי תיקון האדם והעולם.

למרות שניתן לומר כי המצע להתפתחות התורה החסידית היא מהפכת ההשכלה, יש להדגיש כי המהפכה החסידית מעודנת בהרבה מזו הכללית. ראשית כל, החסידות, שלא כהשכלה, הושתתה על אדני המסורת – התורה ומצוותיה. הא-ל, שנדחה על ידי ההשכלה לטובת מקומו של האדם, לא איבד ממעמדו בתורת החסידות, להפך, כאן דווקא קיבל מקום 'אין סופי'. אמנם, בעקבות ההשכלה, התורה החסידית רוממה את מקום האדם, אך את זאת היא עשתה דווקא על ידי רוממות הא-ל והזיקה המתמדת בינו ובין האדם, נחות ככל שיהיה. כך נהפך הא-ל מכוח חיצוני, טרנסצנדנטי ומנוכר לשותף פעיל ולבר שיח פנימי, אימננטי, המאציל ישירות על חיי האדם.

בכדי לצייר בקווים ברורים את השונה והדומה בין מהפכת ההשכלה לזו החסידית-יהודית, נבחין בשני משורים שונים בהם פעלו המהפכות ובהם השפיעו: החברתי והתיאולוגי.

במישור החברתי יוגדרו שתי המהפכות באופן שווה כ'מערערות האליטה החברתית וההיררכיה המעמדית בכללה, וכמעניקות מקום שוויוני לכל נפש'. לעומת זאת, במישור התיאולוגי תוגדר מהפכת ההשכלה כ'שוויון כל האדם על ידי נישול הא-ל המסרס', והמהפכה החסידית כ'שוויון כל האדם אל מול האין-סוף הא-לוהי'.

ב. תיקון מעגלי

השוויון הקיים בין הברואים אל מול הא-לוהים הוא שורש הגדרת התפיסה המעגלית שהוזכרה לעיל. הגדרה זו מבטאת יותר מכל את 'תמימות הבריאה' ואת שוויון כל פרטיה מעצם היותם נאצלים ומקבלים שפע ישירות מהא-לוהות. אחת הסיסמאות החסידיות הידועות הממחישות עניין זה היא: 'לית אתר פנוי מיניה', היינו, כל נברא, מגרגר החול, דרך התולעת הבזויה ועד האדם – כולם מקבלים את חיותם הישר מרצון ה' ואף נכללים בו.

בכדי להבין את דרך התיקון שמאפיינת את התפיסה הזו, עלינו להכיר עקרון מכונן נוסף בתורת החסידות. הא-ל, לשיטת החסידות, הוא 'הטוב המוחלט', ועל-כן לא יתכן קיום הרע כשלעצמו, מעצם היותו נשפע מן הטוב ההוא. לפיכך, יתפרש הרע לשיטה זו כבעל שורש טוב ונחיצות רבה.

בתורה החסידית ישנן התייחסויות רבות הנוגעות לסיבת התגלמות הרוע בעולם. במשלים מסוימים תבקש החסידות לראות ברע אך תעתוע ואחיצת עיניים, ובמקומות אחרים היא תתרץ כי הרע בשורשו כוח טוב הוא, אך בלתי מתועל. אם כן, לשיטת החסידות, לאותו הרע המופיע בעולם תפקידים רבים אך די לנו בהבנה הבסיסית כי אין החסידות מקבלת את השיטה הדיכוטומית של קודמיה בשלילתו של הרע על הסף.¹ עמדה זו נובעת מן ההנחה הנזכרת כי אף ה'רע' נאצל מן הטוב המוחלט. יובן אפוא, כי חשיפת הרע ככח חיובי בשורשו דורשת מעין 'מבט על', המתייחס לכלל המציאות כהתרחשות אורגנית אחת. זאת, בניגוד להתמקדות בתופעה הספציפית אשר

¹ ההגות התיאולוגית היהודית מי-ביניימית התאפיינה בדיכוטומיה מובנית: קדוש וטמא, גבוה ונמוך, טוב ורע מוחלטים. הדבר מצוי רבות בשיטותיהם של רס"ג ורמב"ם: לדוגמא, הציב הרמב"ם את עלינות ההשגה המופשטת כתכלית הכל בקביעתו בתחילת 'משנה תורה' כי: 'יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא', ידיעה זו מתפרשת בהמשך כידיעה שכלית בלבד. כמו-כן, בהקדמה לפירוש מסכת אבות הוא כותב: 'צריך לאדם שישעבד כוחות נפשו כולם לפי הדעת (אחדות ה') [...] וישים לנגד עיניו תמיד תכלית אחת והיא: השגת ה' יתברך [...] וישים פעולותיו כולן: תנועותיו ומנוחותיו וכל דבריו מביאים לזו התכלית [...] [ו]ישים הכוונה באכילתו ובשתיתו ובמשגלו ובשנתו ויקיצתו [...] - בריאות גופו לבד. והכוונה בבריאות גופו – שתמצא הנפש כלים בריאים ושלמים לקנות החכמות [...] עד שיגיע לתכלית ההיא'. יובן, כי מגמתו של הרמב"ם, כדוגמא לשיטה דיכוטומית, הינה שימוש בגשמיות ככלי בכדי להגיע אל האמת האידיאלית של אחדות ה' בלבד, ולא כדבר בעל משקל וקדושה כשלעצמו. תפיסה זו באופן טבעי שוללת את חיוניות העולם כשלעצמו, והטבע נותר דחוי מן הא-לוהות.

כביכול עומדת כשלעצמה. באופן זה תקבל כל תנועה ומעשה, כל בריה ובריה במכלול את משמעותה וייעודה השורשיים, רק על ידי היחס בינה ובין זולתה ולא כפרט העומד כשלעצמו.

על פי האמור, תשאל השאלה מהי אידיאת התיקון החסידית? שהרי ניתן היה לשער כי העולם, במבט הכללי המדובר, הינו מושלם בתכלית מעצם היותו נשפע מן הא-לוהות! אך נדמה לי כי אין זו כוונת החסידות. אמנם הבריאה מושלמת היא, כאמור – אין כל יצור המנותק מן ההוויה הא-לוהית שהינה טוב מוחלט, אך עדיין, יש מה לעשות והיכן לתקן. בניגוד לשיטת קודמיה, החסידות לא עוסקת בנישול ושלילה טוטאלית של כוחות הרע, אלא בנייתובם ליעדם. לכל פרט בהוויה ישנו מקום מדויק רק עבורו, כחלק מהמכלול הא-לוהי. העשייה החסידית מתמקדת במניעת מפגשים בלתי נכונים או בלתי מדויקים במציאות הרוחשת. התיקון, לשיטת החסידות, דומה להרכבת פאזל רב חלקים בו כל חלק נחוץ במידה שווה. אמנם, אם בטעות יגיע אחד החלקים למקום שלא נועד עבורו, אזי שלמות הפאזל תפגע. החסידות עוסקת בתיקון עולם על ידי הצבת כל החלקים במקומם הראוי להם ובכך היא מבקשת לדלות מכל חלק וחלק ומכל נשמה ונשמה את יעודה הטמון בה מאת הבורא יתברך.

על גבי תובנות קיומיות אלו, וההתרחשויות הגועשות הנובעות מהן, פועל ומחדש הרב קוק הגות אותנטית רבת גוונים.

כפיה וגילוי באדם ובעולם

לאחר שנגענו מעט שבמעט בקווי המתאר של תפיסת העולם החסידית נפרש צמד מושגים חשובים הקשורים לכותרת המאמר: 'איתכפיא ואיתגליא'. מושגים אלו מוזכרים בכמה מכתביו של הרב, וקרוב לוודאי שהם מושאלים מן ההגות החב"דית² ממנה הושפע הרב רבות.³ פירושה הפשוט של מושגים אלו הוא – 'כפיה וגילוי', והם אינם בעלי אופי קונקרטי, אלא משמשים בהגות החסידית בהקשרים רבים: הן בהגות העוסקת בפרט ובתיקון מידותיו,

² ראו, למשל: **לקוטי אמרים תניא** לאדמו"ר הזקן, פרק ט.

³ אמו של הרב הייתה נצר למשפחה חב"דית וממנה וודאי הושפע רבות. כן, בכתביו הוא מזכיר את העונג הרב הטמון בהגות זו.

והן בתורות העוסקות בתיאור הבריאה והרצון הא-לוהי העליון.⁴ המושג 'איתכפיא' מתאר מצב שלילי: הסתר, צמצום, קושי, או רע, המהווה בסיס לשכלול ולגילוי הטוב האמיתי ('איתגליא') על-ידי תפיסת המכלול אותה הזכרנו לעיל. גילוי הטוב לא יוכל להתרחש ללא השלב הראשון והכואב, הוא ה- 'איתכפיא'.

אף הרב קוק, כאמור, נגע בתכנים ובמושגים אלו של כפיה וגילוי. אמנם לרוב אין הוא משתמש בטרמינולוגיה מדויקת זו, אך הרעיון התוכני החסידי, עדיין נשאר זהה לגמרי.

במאמר זה ננסה להתחקות ולהבין את אופיו של התהליך ולהגדיר את שלביו ומרכיביו בין בתחום של הפרט ובין בתהליכים במישור הלאומי והכלל אנושי.

בחיי הפרט

נשאלת השאלה מדוע על האדם לעבור תהליכים הכרוכים בסבל רב, סבל רוחני וגשמי גם יחד, בכדי להזדכך ולהתעלות?

התשובה לשאלה קיומית זו, לשיטתו של הרב קוק, נעוצה בחטא האדם הראשון. האדם הראשון לפני שחטא, לדבריו, היה במצב של 'גדלותו של האדם בראשית הוויתו',⁵ הוא לא ידע מהו פרוד והיה מאוחד בהווייתו עם שורשי הבריאה **בין בהכרתו ובין ברצונו**. כל זאת, אומר הרב, לפי ש"האידיאליות הרוחנית אינה יודעת ממהות הפירוד כלל, היא מכירה רק את הכללות והאחדות" ולדבריו, כך היה בגן העדן. משמעותה של ההרמוניה הזו הינה בראש ובראשונה, הרמוניה אינדיווידואלית פנימית חסרת קונפליקטים בין חלקי ההכרה (ההשגה והחכמה) ובין הרצון (מאווייו ותשוקותיו של האדם).

אלא שאחדות זו נפגמה מהרה: 'ואחר שגרע השכל את אורו וההרגשה ושיקוע של חושים לקחו את מקומו' התברר שהתוצאה של חטא אדם

⁴ אמנם ניתן לומר כי גם פסקאות קוסמיות מעין אלו, בשל אופיים החסידי, מכוונות אל העבודה הפנימית של האינדיווידואל.

⁵ אורות הקודש ב, עמ' תקמג.

הראשון היא ש'הרצון נפגם אחרי ההסתרה של החכמה הבהירה, שאז מתגלה שרצון וחכמה הם שני עניינים'.⁶ תהום נפערה בנפש האדם משהפר את האיזון ההרמוני המושלם בין רצונו ובין הכרתו, והתמסר אל הרצון. ההרגשה והחושים גרעו ממקום ההכרה והתבונה ויצרו קונפליקט קיומי בנפש האדם. מאז ועד עתה נאבק האדם תדיר בין החכמה וההשגה המגבילה והאוסרת אותו, ובין מאווייו וחשקיו הגועשים בליבו. כעת, לאחר גרוש האדם מגן העדן נותרה בידינו עבודת התיקון והחינוך על ידי כפיית הרצון בדרך ההכרה התבונית. בעניין זה כותב הרב:

הרצון הוא מקור החיים. רצון האדם הוא באמת יסוד שכלולו והוייתו, אמנם הרצון הזה צריך הוא פיתוח ועישוי יותר מכל הכוחות כולם.⁷

אמנם הרצון של האדם הוא שגרע מחלקה של ההכרה ועל כן נדרש הוא 'פיתוח ועישוי' רב ביותר. אך בעניין זה עלינו להיות זהירים מאוד שלא לסרס כוח זה, באשר על אף פראיותו והסכנות הטמונות בו, הוא הוא 'מקור החיים', 'יסוד שכלולו והוייתו' של האדם, הוא האחראי לתנועת העולם ופיתוחו.⁸

בילדות האנושית, הרצון הטבעי של האדם מצריך חינוך של כניעה, של שבירה ושל היפוך. כל זמן שהאדם הולך ומשתכלל, כך רצונו העצמי הולך ונהפך לטובה, ושבירתו של הרצון מאבדת טובה רבה.⁹

אם כן, אומר הרב, עלינו לתפוס את כוח הרצון הפראי עוד בטרם יגדל הילד וישתכלל, ואז עלינו להכניעו ולצרפו. בשלב זה, של גמישות והסתגלות, בו

⁶ שם, עמ' קכט.

⁷ שמונה קבצים, קובץ א, קצא.

⁸ תנועה זו נקראת בהגות הרב – 'שלימות והשתלמות' והיא מהווה את גילוי רצון ה' בבריאה. עולם הזה, לדבריו, הינו החלק המשתלם שבאין סוף באשר 'אם לא הייתה האפשרות של הוספה היה זה בעצמו עניין חיסרון, כי השלמות ההולכת ונוספת תמיד יש בה יתרון ותענוג ואיזה מין העלאה שאנו עורגים לה כל כך, הליכה מחיל אל חיל אשר על כן לא תוכל השלמות האלוהית להיות חסרה זה היתרון' (אורות הקודש ב, עמ' תקלב).

⁹ שמונה קבצים, קובץ א, קצא.

טרם התבססה אישיותו של האדם, ניתן ביתר קלות לכפות את רצון הילד בדרכי ההכרה מבלי לסרסו ולדכאו. לדברי הרב, השבירה וההיפוך, בשלב זה, לא רק שאינם פוגמים במקור החיות והרצון, אלא שהם מצרפים אותו ומכינים אותו כראוי לשלב בו ישתכלל האדם ויתעורר רצונו העצמי. בשלב המאוחר יותר, דרכי השבירה וההיפוך כבר לא ייטיבו לנפש המתבגר אלא שהם יאבדו את טובתם הראשונית. רצונו של נער שחונך בילדותו לכניעה והיפוך, ישתלב עם הכרתו אליה הסתגל עוד בימי ילדותו. אך בזה עוד לא נתאחה הקרע הגדול בחיי האדם:

הדבר קשה מאד בדמדומי חמה, בין פרק לפרק שבתקופה חשובה של רוח האדם, שאז מעבר מזה מונח הרבה פראות ברצון, ששבירתו היא עליה ופתות, ולעומת זה מונח ברצון כח אור וטוב, ששכלול העולם תלוי בהשארתו על פי תכונתו.¹⁰

ישנם 'דמדומי חמה', הם הזמנים של שכלול הנפש אף לאחר ביסוסה. דמדומים אלו הינם מעברים בין פרקים בחיי האדם, זמנים רצופי תחושת התחלה וחידוש, אכזבה וכמיהה, שאז 'מונח הרבה פראות ברצון'. חלומות ומאוויים משתחררים, ורצונות כמוסים מתגלים במלא עוצמתם וחיותם. אך כעת ישנה בעיה. מובן כי הרצון, אף בשלב זה של החיים, דורש הוא תיקון וצרוף על ידי שבירה וכניעה בכדי שיתעלה. אך כעת, לאחר שעבר האדם את שלב ביסוס האישיות על-ידי שבירה והיפוך, עלולים אלו, לגרום לסירוס הרצון ולפגיעה בשכלול העולם, באורו ובטובו.

והבינה הישרה מוכרחת היא לפתור בזהירות את שאלת התחומין באופן שישאר האדם מלא אומץ מצד הטוב שברצון שכבר נשתכלל, מצד אותם חלקי הנשמה שכבר נגאלו ויצאו מתהומות הגיהנם וממעמקי הקליפות, ומלא גם כן דכאות רוחות כונה של לב נשבר ונדכא, לעומת אותם חלקי

¹⁰ ש.ם.

הרצון שעדיין חית האדם הרעה שרויה בהם, שהם צריכים זיכוך על ידי דכדוך ושבירה.¹¹

בשל עדינותה הרבה של בעיה זו, ובשל השניות המיוחסת אף לכוחות הנפשיים הבלתי מתוקנים (שאף בהם טמונים כוחות הכרחיים לקיום העולם), בוחר הרב שלא להכריע, ומשאיר את יכולת ההכרעה והשיפוט בידי "הבינה הישרה" של האדם. הרב מייעץ לאדם כי עליו לשמר בחיותם הטבעית את החלקים המתוקנים והמשוכללים בו מכבר, אלו שנגאלו ממאסר הקליפות והיצר הרע, ועל ידם ניתן לשמר את החיות והאומץ. אך עם זאת, עליו להחדיר בלבו דכאות רוח של כפיה וכניעה מצד אותם החלקים שאינם מזוככים כל כך ושחיית האדם עוד שרויה בהם. רק כך, בעודו ניזון מחיות משוחררת וטבעית הנובעת מחלקי אישיותו המתוקנים, יוכל האדם הבוגר לסבול את ייסורי הכפייה, לצרפם ולהעלותם עד לשחרור החלקים המתוקנים בידי הרצון המושכל.¹²

בחיי האומה

עניין זה, של כפיה וגילוי, קיים בהגות הרב גם בחיי האומה הישראלית. אף כאן תוצאותיהם של ייסורי האומה, כפייתה והיפוכה הינם שלב הכרחי בדרך אל הגאולה, אלא שהפעם לא תהיה זו גאולה פרטית כי אם גאולה כללית, חברתית ומשיחית:

אורו של משיח מואר הוא [...] ובכללות הכל הכל כלול, הכל פועל לא יחסרו גם כל הכוחות השוללים, שגם הם מצטרפים להוציא כלי למעשהו, כמו הכוחות החיוביים.¹³

כפי שציינו בהקדמה, אין דרכו של הרב קוק בנישול טוטאלי של דבר מענייני העולם, ובכלל זה 'הכוחות השוללים', כוחות הרוע והאופל. כל הכוחות

¹¹ שם.

¹² עוד בעניין זה ראה קובץ ב, רסג. בקטע זה מוסיף הרב שלב נוסף בתהליך, והוא מעין חסד ה' חיצוני השורה על האדם לאחר הזיכוך והייסורים.

¹³ אורות, פסקה יד.

כולם, ואף אלו המייסרים את האומה הישראלית, ולכאורה מעקבים את הגאולה הנכספת, הינם חלק מ'אורו של משיח'. כוחות קשים אלו שזורים במעין 'מעשה חושב' ב'כללות הכל', בא-לוהות עצמה, והם 'מצטרפים להוציא כלי למעשהו', היינו שבלעדיהם לא תתאפשר גאולה. לכן, אומר הרב, חשיבותם של הכוחות השוללים והמעקבים ב'כללות הכל' איננה נגרעת מזו של הכוחות החיוביים. על כך מוסיף הרב:

[...] והכוחות השוללים, שהם מצטרפים אל הכל לעשות את הצביון של המטרה העליונה, שם בעומק ירידתם אורה חיובית עליונה גנוזה. תחת העוני הנורא עושר עליון גנוז וחי.¹⁴

במשפט נועז זה, מוסיף הרב נדבך נוסף על גבי האמור מכבר. כפי שהסברנו, אין הכוחות השוללים נגרעים מן הא-לוהות, לדעת הרב, וכן, חשיבות הכוחות הללו רבה כחשיבות הכוחות החיוביים. אך כאן מחדש הרב ורומז כי 'כוחות שוללים' אלו, המצטרפים לעשות את צביון המטרה העליונה, הם הכוחות העליונים ביותר, הם הכוחות העשירים והגנוזים ביותר, ועל כן ביכולתם לרדת לעומק הקליפות ולהחיותם בגלות. 'תחת העוני הנורא עושר עליון גנוז וחי': העוני והקושי אותו חשה האומה הישראלית תחת שעבוד הגויים, השפל והקטנות, כל אלו הינם חלקים עליונים ועשירים שרק מתגלים לעינינו כהפך הטוב ואף כאויבו, אך האמת היא שקדושה נשגבה חבויה תחתיהם, מחייה אותם בעומק הקליפות ומחכה להתגלות.

[...] הירידה למעמקי הבוץ של כל מוחין דקטנות הם הם יסורי חנק לרוחא דמלכא משיחא דבגלותא בתראה בסיפיה, המתקן את הצעדים האחרונים, אשר חרפו אויבך ה' אשר חרפו עקבות משיחך, ברוך ה' לעולם אמן ואמן.¹⁵

תיאור זה עוסק בשלב הסופי של הגלות. אומר הרב, כי דווקא כאשר הבוץ יהיה סמיך ועמוק מאוד וייסורי החנק יהיו כבדים מנשוא, אז נדע כי זהו

¹⁴ שם.

¹⁵ שם.

המאבק האחרון. כנראה ראויים אנו כעת, לאחר צירוף וזיכוך ארוכים מאד, להתעמתות עם כוחות נסתרים במיוחד, ומתוך כך ראויים אנו לחשוף את הקדושה העליונה הטמונה בשורשם. אז ייחשף אור ה' בעולם והגאולה תתגלה על פני כל. באופן פרדוקסאלי, זוהי משמעות הייסורים הכבדים של האומה הישראלית. אך חשוב לציין כי אף שיודעים אנו כי שורש ההווה הוא 'הטוב הכללי', וכי הטוב הזה טמון בכל, אל לנו להיעשות אדישים או פסיביים כלפי הרוע המתגלה בעולם.¹⁶ עלינו להבין כי בכונת מכוון מתגלה הרוע דווקא כך, ורק בדרך ההתנגדות לרוע זה נוכל, בסופו של תהליך, לחשוף את האור הטמון בו. רק כך יתקדם העולם לייעודו. לכן מסיים הרב את דבריו באופן הרואי-לוחמני זה, באומרו: 'אשר חרפו אויבך ה' אשר חרפו עקבות משיחך, ברוך ה' לעולם אמן ואמן', למען נדע שאף לאחר הבנת ההרמוניה הנתונה בחובו של עולם, עדיין נשארת משימת דחיית הרע ותיקונו מוטלת על כתפינו.¹⁷

בחיי האנושות – פרק סיכום

בפרק זה נתחקה אחר תהליך הכפייה והגילוי במישור האוניברסאלי המופיע בכתבי הרב. הקטע המובא בפרק זה מהווה, לטעמי, מעין סיכום העוטף ומקפל את תוכן הפרקים יחד ליחידה אורגנית אחת הנוגעת הן בעולם כמכלול שלם, והן בפרט המכיל את העולם כאספקלריה, השופך לתוכו את תמורתו ומחונן אותו.

שתי השקפות עולם הן, ההשקפה המאחדת וההשקפה המפרדת. ההשקפה המאחדת רואה את כל החזון של נמצאים מפורדים רק בתור טעות החוש,

¹⁶ בבעיה הפילוסופית של הפאסיביות מול הרע לאחר תפישת המכלול הטוב, נגענו בהדיא במבוא למאמר, ראה תחת הכותרת – 'תיקון מעגלי'.

¹⁷ עוד על גלות ככוח מזכך המכין את הגאולה להתגלות, עיין: שמונה קבצים, ו, קא, שם מרחיב הרב יותר בעניין 'בישום העולם'. העולם, לשיטת הרב, הינו המצע לפעולת עם ישראל, אלא שהוא איננו מסוגל, כל זמן שלא 'התבשם', להכיל את הבשורה הישראלית – אחדות ה' בבריאה.

ומיעוט ההארה, אבל אמיתת הנמצאים היא רק אחדות גדולה [...] כי הכל ביחד בודאי הוא טוב בתכלית הטוב...¹⁸

ראשית, פותח כאן הרב בשתי השקפות עולם שונות – ההשקפה המפרדת וההשקפה המאחדת. את ההשקפות הללו פגשנו בטרמינולוגיה מעט שונה במבוא למאמר, שם הגדרנו את ההשקפה המפרדת כהשקפה היררכית, קווית-אנכית, הדוגלת בנישול הרע והעלאת הטוב המוחלט על נס.¹⁹ ההשקפה המאחדת, לעומתה, הוגדרה כהשקפה מעגלית, הרואה את כל היש כנאצל ברצון הא-ל וכבעל קיום רלוונטי במכלול. לפי קטע זה, ההשקפה המאחדת "רואה את כל החזון של נמצאים מפורדים רק בתור טעות החוש, ומיעוט ההארה". היא מודעת לאחדות הטמונה תחת כל היש ומבינה את הצמצום הנראה לעיניה כתוצאה של 'טעות החוש' ובכך חודרת מבעד הפרודים והגופים כולם ושוזרת את הבריאה כולה באחת, 'טוב בתכלית הטוב'.

ולעומתה של השקפה עליונה זו נמצאת ההשקפה המפרדת, הרואה את המציאות המפורדת בתור חזון אמיתי, והזרות של כל המצוי אל משנהו היא תופסת לאמיתת ההכרה. החושים וכל ההשגות השטחיות עוזרים על ידה, והחיים הולכים על פיה ומתגשמים, וכל מה שתוצאותיה מתגברות הולכת היא האפלה והרשעה ומתגברת.²⁰

בקו זה ממשיך הרב ואומר, כי כאשר יחוש האדם את הפירוד והזרות במציאות כ'חזון אמיתי', אזי כל חושיו ותבונותיו השטחיות, שאינן מבקשות לחדור אל שורשי הבריאה, יזינו את אופן ראייתו זו ויחזקו אותה. חיינו

¹⁸ אורות הקודש ב, עמ' תנו.

¹⁹ בפרק זה נשתמש בהשקפה המפרדת כמקבילה למושג ה'כפיה' בו השתמשנו בפרקים הקודמים. הפירוד, אף הוא ככפיה, מבטא שבירה של כוחות הצמצום על ההארה האחדותית המבקשת להתגלות. יובן אפוא כי ההשקפה האחדותית תשמש בפרק זה כמזוהה עם מושג ה'התגלות'.

²⁰ אורות הקודש ב, עמ' תנו-תנו.

יתגשמו (מלשון הגשמה) ושלל המידות הרעות הנולדות מן הראיה המפרדת
יתגברו בו.²¹

מנהיגי המדינות, וכל הגאונים החברתיים, הם מושרשים ביסוד השקפת
הפירוד, בכוח המדמה, המראה את המציאות בתכונתה המפורדה, ואין
העולם כדאי עדיין להנהגה הבאה מתוך השקפת האחדות בטהרתה.²²

אם כן, השקפת הפירוד הינה ההשקפה השלטת בעולם על ידי מנהיגי
המדינות וגאוני החברה. בכך, אומר הרב, אין כל רעה, באשר אין הזמן כשר
עדיין להנהגה עולמית הפועלת בדרך ההשקפה המאחדת.

הסתתרותה של השקפת האחדות הוא דבר מוכרח, כי עם כל האיחוד
שבהויה, עם כל שהכל הוא באמת טוב גמור מצד איחודו, אין אותו הטוב של
העליה התדירית מתבטל, ואותה העליה התדירית מתגוננת היא בהתעדנות
של כל מצוי פרטי והתעלותו.²³

חשיבותה של הסתתרות הא-ל, וכן של הצמצום והפירוד, הינה בעלייתו
התדירית של כל גוון ופרט בבריאה. ההסתר, הזרות והניכור הקיימים בין
הנבראים, הכרחיים בכדי להניע את רצון האדם בדרך להתעלות העולם. באם
תהיה השקפת האחדות שולטת בבריאה, אזי יתאחדו הגוונים כולם ותתבטל
העליה התדירית. גילוי מוקדם מדי של הדרך המאחדת עלול, לדברי הרב,
לעצור את שכלול העולם ותיקונו, כפי שהוא כותב בהמשך:

²¹ הצמצום והפירוד המדוברים בקטע כרוכים הם בתהליך בריאת העולם: על מנת שימצא
מקום לבריאת היצורים כולם בתוך האין סוף נצרך הבורא לצמצם את אורו. מתוך צמצום זה
נגזרה הנפרדות שבהויה, והיא שעלולה במקרים מסוימים להוליד את המידות הרעות
המדוברות הקטע, וכן את התגלמות הרוע שבהויה כולה. הגופים, הם אשר בראש
ובראשונה מהדהדים בקיומם המוחש, ומחלחלים בתודעתו של אדם את רעיון הפירוד. האני
נפרד מן האתה וממילא – אתה מאיים על קיומי. זאת, אולי, שורשה של התפישה המפרדת.

²² אורות הקודש ב, עמ' תנז.

²³ שם.

כל מה שההארה החדותית מתגלה, אין הדחיפה והבירור להעלאת כל פרט ולהחזרת כל רע לטוב מתעצם כל כך. על כן ההסתתרות של האורה האחדותית היא היא השולחת את החטיבה הפנימית, את המהותיות העצמית של המאור המאחד, אל המעמקים של הפירודים, והם הם החבלים והמצוקות הגורמים את האורה העליונה להגלות. ניצוצי הקודש המפוזרים בתהומות החושך מתלקטים אחד אל אחד, על ידי הירידה של האורה העליונה האחדותית בתוך מעמקי הסתר של ההשקפה המפרדת.²⁴

ההסתר, אומר הרב, הוא הוא שליחו של האורה האחדותית. ומובן, כי אין הסתר זה רע כלל בשורשו, להפך, שליחו של הטוב הכללי הוא, נשלח הוא כמעין תמריץ מוסווה המניע את תיקון העולם.

כך שולחת האחדות העליונה את 'החטיבה הפנימית, את המהותיות העצמית' שבה, אל תוך הפירודים, החבלים והמצוקות. דווקא שם, במעמקי הפירוד, יתגלו כוחות הקדושה ויחשפו על-ידי האדם לכדי אורה אחדותית עליונה. ההשקפה המפרדת אינה סותרת את אחדות ההוויה, אומר הרב, אלא שהיא אך מנוף לה – לבירור רצוני, להעלאה וזיכוך מתוך דחף פנימי, ולאיחוד מעשי בין ההכרה והרצון באדם ובעולם.

'מִן הַמֵּצַר קָרָאתִי יְהוָה עֲנֵנִי בְּמִרְחָב יְהוָה'

מפי חבר שמעתי פירוש נאה לפסוק זה :

פעמים ואין האדם יודע פשר המֵצַרִים הצרים אותו מכל פינה ועבר, והוא קורא לה' במר נפשו ונדמה לו כי לא נענה דבר.

אך לימים, כשנפלט מן המֵצַרִים אל הרוחב והדעת, מבין הוא, כי כל העת שקרא לה' ענה הוא לו, ולא עזבו. והוא, מפאת הלחץ, לא שמע מה שענה לו – שהכל הוא באמת טוב בתכלית הטוב, וכעת שומע תשובתו למפרע.

וזהו – 'עֲנֵנִי בְּמִרְחָב יְהוָה', שכשהגיע למרחב, לסיומו של תהליך, חזר לאחוריו והבין כי אכן נענה.

²⁴ שם, עמ' תנז-תנח.